

TECHNIKY BRAINWASHINGU VYUŽÍVANÉ PRACOVNÍKY STÁTNÍ BEZPEČNOSTI A JEJICH NÁSLEDKY

KLÁRA PINEROVÁ

Brainwashing Techniques Used by Officers of the State Security and the Consequences of These

Abstract: After 1948 the offices of the State Security used various methods of both psychological and physical coercion in order to force anyone accused to sign a confession and learn the defendant's deposition, later recited in court. The present article aims to point out that the investigators' intention was also to force the arrested person to change their previous views on their "subversive" activities to the extent they themselves would perceive them as harmful and hostile. If the accused person adopted the views the investigators were trying to put in their mind, the probability that they would not deviate from the prepared script in court was higher. Another consequence of these methods was the changes in the personality of the accused person. The present article not only analyses and assesses in terms of the foreign psychological research the methods used by the State Security, it also explains the individual psychological stages of the interrogated, for instance the split personality, washing away one's personality and creating a new one, the Stockholm syndrome and so forth. The article focuses primarily on the experiences of the former communist party's prominent members.

Key words: Brainwashing investigation – State Security (Státní bezpečnost, StB) – identity – indoctrination

Contacts: klara.pinerova@gmail.com

„Soudruhu! Pane důstojníku!“ křičel. „Tam mě nesmíte dát! Copak jsem vám neřekl všechno? Co ještě chcete vědět? Neexistuje nic, co bych nepřiznal, nic! Jen mi řekněte, co to je, a já to hned přiznám. Napište to a já to podepišu – cokoliv! Jen ne místnost 101!“

George Orwell, 1984

Po roce 1948 došlo v Československu k masivnímu zatýkání domnělých nebo skutečných odpůrců socialistické diktatury a ve vazbě, která patří k nejzávažnějším zásahům do práva na lidskou svobodu, a měla by proto být využívána jen v nejnutejších případech, se ocitlo několik desítek tisíc osob. Tato vazba byla zneužívána k nátlaku na obviněného a směřovala především k jeho doznání. Byla vykonávána přímo u Státní bezpečnosti, která si osvojila pravomoc, jež jí jako bezpečnostnímu orgánu nenáležela. Vyšetřování bylo podle Karla Kaplana řízeno především trojím směrem. V případě pravděpodobnosti, že zatčený skutečně vyvíjel nějakou antikomunistickou činnost, rozhodli se pracovníci Státní bezpečnosti vyšetřovance pomocí fyzického násilí nejdříve zlomit, aby vyzradil co nejvíce informací o svých spolupracovnících a jejich aktivitách, aby mohli dané osoby buď sledovat, nebo zatknout a přerušit jejich činnost. Druhý způsob byl použit u osob, které u soudního procesu měly spíše sehrát pasivní úlohu a odpovídat na otázky jednoslovně „ano“ a „ne“. U členů komunistické strany, vysokých představitelů nekomunistických politických stran nebo církevních řádů byl cíl vyšetřování zcela odlišný. Měli u soudního procesu odehrát

roli podle připraveného scénáře tak, aby jejich doznání mohlo být využito v mocenské propagandě.¹ To, že tuto úlohu mnozí sehráli podle představ, dokazuje množství dopisů jednotlivců i kolektivů z továren, škol či úřadů, v nichž žádali jejich tvrdé potrestání a trest smrti.² Tyto procesy byly připravené na základě koncepce vycházející z momentálních politických potřeb a záměrů stranické moci, nebo se jim tato koncepce přizpůsobovala. U zrodu většiny významnějších procesů stál politický motiv rozvedený do koncepce, která se pak během „výroby procesu“ dále upravovala.³

Cílem tohoto článku je poukázat nejen na to, jakých metod pracovníci Státní bezpečnosti používali, aby vyšetřované přinutili podepsat doznání a naučit se scénář soudního přelíčení, ale zároveň také na to, jaké důsledky toto vyšetřování mělo nejen na psychiku daného jedince, ale i na jeho vnímání sebe sama a jeho identitu. Pokusíme se ukázat, že cílem vyšetřování nebylo jen doslovné odříkání předem naučených frází, ale také změna pohledu na dosavadní činnost, která se v novém světle měla vyšetřovaným jevit jako škodlivá a nepřátelská. Právě tato převýchova byla jistým základem toho, že se obvinění od daného scénáře u soudu neodkloní. Jinými slovy můžeme techniky využívané pracovníky Státní bezpečnosti nazvat termínem brainwashing. Nejúspěšnější byla tato strategie především u bývalých předních komunistických funkcionářů, kterým bylo doslova vsugerováno, že svými aktivitami škodili komunistické straně. Přiměli je, aby změnili nejen své názory, ale i životní postoje a identitu. Právě na jejich zkušenosti se zde zaměříme v první řadě.

¹ Vilém HEJL – Karel KAPLAN, *Zpráva o organizovaném násilí*, Toronto 1986, s. 153.

² Pavlína FORMÁNKOVÁ, *Žádáme trest smrti! Propagandistická kampaň provázející proces s Miladou Horákovou a spol.*, Praha 2008.

³ Karel KAPLAN, *StB o sobě. Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*, Praha 2002, s. 23.

Dnes je velmi obtížné přesně rekonstruovat, jakými fázemi „vymývání“ vyšetřování prošli, protože máme k dispozici pouze jejich paměti psané s odstupem několika let, a je téměř nemožné popsat, jak se s důsledky vyšetřování poprali po soudním procesu, kdy nastalo obnovování jejich původní identity. Jejich vzpomínání často nereflktuje jejich psychologický stav v době vyšetřování, protože se snažili některé pocity buď vytěsnit, nebo jsou pro ně tak obtížné a ponižující, že se o ně brání podělit, nebo už je jednoduše zapoměli. Přesto některé jejich výroky ukazují, že vyšetřování v nich zanechalo doživotní trauma, které ne vždy s úspěchem dokázali psychologicky zpracovat. Průběh vyšetřování a jeho dopad však lze částečně rekonstruovat na základě výzkumů proběhlých v minulosti, které poukazují na proces převýchovy z různých pohledů.

Historie výzkumu brainwashingu⁴

Termín brainwashing známý taktéž jako kontrola mysli, převýchova, donucovací přesvědčování nebo reforma myšlení se poprvé objevil v roce 1950 v článku Edwarda Huntera, zaměstnance CIA. Toto označení převzaté z čínského souloví *hsi-nao* (čištění mysli) brzy začalo plnit titulky novin v době studené války. Hunter se snažil především vysvětlit chování amerických vojáků zajatých v korejské válce, kteří spolupracovali s Číňany a Korejci a byli ovlivněni komunistickou propagandou natolik, že věřili ideám komunismu a propagovali ho i po své repatriaci do vlasti. Tento fenomén začal být zkoumán dalšími psychology a sociology. Mezi nejznámější patří američtí psychologové Robert Jay Lifton a Edgar Schein, kteří metody brainwashingu analyzovali na válečných zajatcích i na občanech z Číny a západního světa vystavených nátlaku v čínských komunistických věznicích.⁵ Zastáncem konceptu vymývání mozku byl i holandský psychoanalytik Joost Meerloo, který byl ve svém výzkumu ovlivněn svými zkušenostmi z nacistické okupace v Nizozemsku. Ve své knize z roku 1956 *The Rape of the Mind* popisoval, jak kultura vykazuje symptomy nátlaku na změnu lidské mysli, a prezentoval totalitární strategie, které s užitím masové psychologie vedou k systematickému „znásilnění mysli“.⁶ Poznatky o změnách myšlení nebyly v padesátých letech nikterak nové. Již ve třicátých letech se v moskevských procesech bývalí vůdci komunistické strany přiznávali ke zločinům, které nespáchali, otevřeně odsuzovali celou svou kariéru, politiku i názory. Po druhé světové válce podobné procesy probíhaly i v sovětských satelitech, a proto se zpravodajské služby začaly zajímat o způsoby, jakými byli tito lidé ke svým výpovědím přinuceni. Ve Spojených státech byla ustanovena expertní skupina, jejímiž vedoucími

se stali psychiatr Lawrence Hinkle a neurolog Harold Wolff, kteří v roce 1956 publikovali zprávu⁷, v níž rozebírali způsoby vyšetřování v Sovětském svazu, jeho satelitech a Číně. Ačkoliv se jedná o závěry staré již více než půlstoletí, jsou stále velmi dobrým materiálem k pochopení indoktrinace zatčených v socialistických diktaturách. Hinkle a Wolff zaznamenali rozdíly mezi sovětskými a čínskými metodami výslechu. Zatímco Sověti se většinou spokojili jen s plným doznáním ke zločinům, které nespáchali, a k sehrání role při soudním procesu, Číňané byli daleko ambicióznější. Snažili se o dlouhodobou proměnu myšlení daného jedince v podobě Orwellova románu *1984*. Přeučený jedinec se měl pak za různými účely opět vrátit do společnosti.

V sedmdesátých a osmdesátých letech se pozornost vědců zaměřila na změnu mysli u osob konvertujících k různým novým náboženstvím. Ačkoliv někteří psychologové a sociologové považují proces brainwashingu za neprůkazný a vědecky nepodložený, zájem o jeho výzkum neklesl, ba právě naopak. Ve 21. století se koncept brainwashingu rozšířil i do dalších oblastí, jako je kriminální obhajoba nebo dětské případy sexuálního zneužívání. V roce 2004 Kathleen Taylor, neurovědkyně působící na univerzitě v Oxfordu, publikovala knihu *Brainwashing: The Science of Thought Control*⁸, v níž navrhla teorii, že neurologický základ pro poznání v mozku je proměnlivý. Z tohoto důvodu jsou někteří jedinci náchylnější ke změně myšlení.

Brainwashing lze charakterizovat jako teoretický indoktrinační proces, který má za následek snížení autonomie, neschopnost samostatně přemýšlet a narušení víry a vztahů. Je to systematická a často násilná eliminace mysli jedince, který má již ustálené názory, především politické.⁹ V průběhu několika desetiletí se danou problematikou zabývalo nespočet vědců a proběhlo několik teoretických pokusů, např. pokusy kanadského psychologa Donalda Hebba se senzorickou deprivací, které dokázaly, že izolace člověka do prostředí bez jakýchkoliv podnětů a vystaveného bílému šumu může vést k dezorientaci a úplné ztrátě kontroly.¹⁰ Tyto výzkumy a studie jsou podnětné i při zkoumání praktik pracovníků Státní bezpečnosti, které byly ovlivněny sovětskou zkušeností. Změny v myšlení, názorech a identitě jsou zachyceny i ve vzpomínkách přeživších osob zatčených na počátku padesátých let a přinucených během procesu vypovídat podle předem připraveného scénáře.

Metody vyšetřování Státní bezpečnosti

Zatčení znamenalo pro každého člověka výrazný zlom v jeho dosavadním životě. Právě od tohoto okamžiku se stal vězněm, i když byl zatím uvězněn pouze ve vyšetřo-

⁴ V českém jazyce se brainwashingem zabývají knihy Dominic STREATFEILD, *Brainwash. Tajná historie ovládnání mysli*, Praha 2008; Kathleen TAYLOR, *Brainwashing. Manipulace s myšlením*, Praha 2006.

⁵ Robert Jay LIFTON, *Thought Reform and the Psychology of Totalism. A Study of „Brainwashing“ in China*, London/Chapel Hill 1989; Edgar H. SCHEIN, *Coercive Persuasion. A socio-psychological Analysis of the „Brainwashing“ of American Civilian Prisoners by the Chinese Communists*, Massachusetts 1971.

⁶ Meerloo JOOST, *The Rape of the Mind. The Psychology of Thought Control, Menticide, and Brainwashing*, New York 1961.

⁷ Lawrence HINKLE – Harold WOLFF, *Communist Control Techniques. An Analysis of the Methods Used by Communist State Police in the Arrest, Interrogation, and Indoctrination of Persons Regarded as „Enemies of the State“*, 2. 4. 1956, [online, cit. 27. 10. 2015]. Dostupné z: <http://www.scovetta.com/download/communist-control-techniques.pdf>. Jejich závěry byly otištěny taktéž v článku: Lawrence HINKLE – Harold WOLFF, *The methods of interrogation and indoctrination used by the Communist state police*, Bulletin of the New York Academy of Medicine, 1957, č. 10, s. 600–615.

⁸ Vydána v českém jazyce pod názvem Kathleen TAYLOR, *Brainwashing. Manipulace s myšlením*, Praha 2006.

⁹ K. TAYLOR, *Brainwashing*, s. 3.

¹⁰ D. STREATFEILD, *Brainwash*, s. 111–117.

vací vazbě. Musel se rychle přizpůsobit novému prostředí, které vykazovalo výrazné represivní prvky. Po následujícím období až do vynesení rozsudku, které v mnohých případech mohlo trvat měsíce, byl vystaven různým formám psychického a fyzického násilí, které měly jediný cíl, a to jeho doznání.

Ihned po zatčení se s vyšetřovanými jednalo jako se zločinci, kteří jsou vinní a u nichž je jen otázkou času, než se sami přiznají. Pracovníci Státní bezpečnosti s nimi zacházeli jako s podřízenými osobami, hrubě jim nadávali a neštilili se už v této fázi fyzického násilí. Na osoby, jež zastávaly v politické nebo ekonomické sféře vysoké postavení, to mělo deprimující vliv, ačkoliv v tomto okamžiku si ještě mysleli, že se musí vše brzy vysvětlit a že budou propuštěni. Všichni byli převezeni do jedné z věznic Státní bezpečnosti, kde prodělali osobní prohlídku, byly jim odejmuty všechny jejich osobní věci a dostali často špinavé a nepadnoucí oblečení. Byli umístěni na samotku, kde byli podrobena dalším postupům, které měly zvýšit stres ze zatčení. Cely byly navrženy tak, aby do nich vstupovalo pokud možno co nejméně denního světla, což vedlo ke zvýšení dezorientace v čase. Nebyl jen omezen výhled ven, ale umělé světlo svítilo neustále i v době spánku. V cele byla zavedena přísná rutina a jakékoliv odchýlení bylo trestáno. Zatčení museli po cele neustále chodit a spát pouze v předepsané poloze směrem ke světlu a s rukama na příkrývce, někteří navíc byli omezeni v pohybu svázáním rukou. Porce jídla byly velmi malé a sloužily pouze k udržení vězně při životě. To vše s nedostatkem spánku a chladem v cele vyvolávalo v zatčeném strach, pocit bezmoci a později frustraci a depresi, jež mohla vést až k halucinacím a pokusům o sebevraždu. Podle Hinkleho a Wolffa byl každý vyšetřovaný během tří až šesti týdnů zlomen. Toto období lze rozložit do několika psychologických stadií, kdy se mysl a chování každého jedince proměňovaly. Prvotním pocitem zatčeného byla nejistota. Do tří dnů se dostavil zmatek, dožadování se právníka, případně u komunistických funkcionářů ministra národní bezpečnosti a dalších vysoce postavených osob. Někteří odmítali jídlo nebo se snažili s dozorcem vyjednávat. Po třech dnech nastalo období hyperaktivity, nočních můr, vzrůstu pocitu samoty doprovázené snížením váhy, hladem a bolestí. Po deseti dnech se tato aktivita postupně snižovala, vězni začali být apatičtí a ztráceli sebedůvěru. Po třech týdnech nastalo konečné stadium, které se projevovalo zoufalstvím, totální závislostí, duševním otupením, mumláním, modlením, halucinacemi, velkou ovlivnitelností a nutností hovořit. Tato potřeba mluvit byla poté efektivně využita referenty.¹¹ To, co bylo v komunistických věznicích využíváno, později vešlo ve známost jako pokusy se sensorickou deprivací, jež byly prováděny na McGillově univerzitě v Kanadě Donaldem Hebbem, později Johnem Lillym, Maitlandem Baldwinem nebo Ewenem Cameronem

a v neposlední řadě také například britskými jednotkami na věznicích podezřelých ze spolupráce s IRA.¹²

První výslech v československých věznicích často proběhl velmi brzy, i první den po zatčení. Na ten si většina dobře vzpomíná. Jiří Hejda, národohospodář a představitel Československé strany národně socialistické odsouzený v procesu s Miladou Horákovou na doživotí, v knize *Žil jsem zbytečně* popisuje, jak ho nejdříve tři referenti zaplavili sadou otázek, na které nestačil vůbec odpovídat. Poté zůstal v místnosti sám s jedním referentem, který se na něho jen díval a mlčel. Cílem bylo vyšetřovaného znejistit, nicméně Jiří Hejda se podle svých slov zabýval ve volném čase psychologii, a navíc byl povoláním právník, proto ho toto úvodní divadlo nikterak nevyděsilo. Brzy ale poznal, že vyšetřování je zrežirované, protože všichni jeho referenti byli velmi mladí a používali neustále stejné fráze. Neřekli mu, z čeho byl obviněn, jen mu opakovali, že všechno o jeho „protistátní činnosti“ vědí a že zapírat je zbytečné. I přes jeho zkušenosti v něm způsob výsledku vyvolával zmatení a nejistotu.¹³ Tento mustr se opakoval i u ostatních zatčených. Podobně si také vzpomíná i Artur London, který již před zatčením dlouhodobě pozoroval, že je sledovaný. Napsal, že určitým způsobem se mu po zatčení ulevilo. První výslech však u něho znamenal velký otřes, protože původně doufal, že se mu veškeré nejasnosti podaří vysvětlit, ale brzy poznal, že už je prohlášen za viníka.¹⁴

„Výrobní metody“ procesů přibližuje výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka sepsaná v roce 1955 po jeho zatčení. Bohumil Doubek sehrál jednu z klíčových rolí při vyšetřování případu s Rudolfem Slánským. Dne 17. května 1957 byl odsouzen k devíti letům odnětí svobody, nicméně již několik měsíců po procesu byl propuštěn. Jeho výpověď nám přináší důkazy o vytváření konstrukcí, o způsobech vyšetřování, o hrůze násilí, hrubosti, nelidskosti a charakterech vyšetřovatelů. V tomto dokumentu mj. napsal: „Protože nebylo dostatek materiálů k usvědčení, bylo nám zdůrazňováno, že rafinovaný nepřítel a zkušený špion nezanechává po sobě nebo po své činnosti usvědčující materiály, že je třeba ho k doznání přinutit. Protože však takoví lidé jsou obvykle neobyčejně zatvrzelí, je třeba nedat jim čas k tomu, aby se mohli k výslechům připravit, že je pro ně výhodou, jestliže přicházejí k výslechům svěží a mohou tak snáze čelit argumentaci vyšetřujícího, že je třeba je nervově vyčerpat a přesvědčit je o tom, že již nemají žádnou naději na záchranu a že jen doznání přednášeného obvinění jim může zajistit alespoň nepatrné výhody.“^{15,16} Zatčeným bylo při prvním výslechu buď předloženo velmi vágní obvinění, nebo jim bylo řečeno, že není na vyšetřovatele, aby jim sdělil obvinění, ale že tato úloha spočívá na samotných zatčených. Ti pak začali přemýšlet, čím se mohli provinít. Atmosféra ve vyšetřovací místnosti se proměňovala podle psychického stavu vyšetřo-

¹¹ L. HINKLE – H. WOLFF, *The methods of interrogation and indoctrination*, s. 604–607; L. HINKLE – H. WOLFF, *Communist Control Techniques*, s. 8–12. Srov. Darius REJALI, *Torture and Democracy*, Oxford/Princeton 2007, s. 79–88.

¹² D. REJALI, *Torture and Democracy*, s. 368–371; D. STREATFEILD, *Brainwash*, s. 103–139.

¹³ Jiří HEJDA, *Žil jsem zbytečně*, Beroun 2010, s. 305–307.

¹⁴ Artur LONDON, *Doznání. V soukolí pražského procesu*, Praha 1990, s. 26–40.

¹⁵ K. KAPLAN, *StB o sobě*, s. 53–54.

¹⁶ Přímá řeč je v celém textu ponechána bez zásahů.

vaného. Pokud byl vězeň ustrašený, vyšetřovatel ho zastrašoval; pokud se zdálo, že je hrdý a citlivý, referent ho ponižoval degradujícím způsobem; pokud se jednalo o člověka pocházejícího z privilegované vrstvy, bylo mu tykáno, byl oslovován křestním jménem a bylo mu oznámeno, že ztratil všechna svá privilegia; pokud měl rodinu a děti, byl vydírán jejich zatčením. Téměř vždy však bylo zatčeným sděleno, že vyšetřovatelé všechno vědí a že je nyní na nich samotných, aby tyto činy přiznali.¹⁷

Zatčení se dostali do prostředí, které hluboce nabourávalo jejich vnitřní emoce, byl na ně vyvíjen nátlak, který znamenal rozbití jejich identity a její nahrazení identitou novou, tedy zrádce a kriminálního. Téměř všichni vyšetřovaní si prošli stavem, kdy začali ztrácet povědomí o sobě samém a ztráceli svou integritu a byli ochotní říci a udělat vše, co po nich vyšetřovatel žádal. Každý z nich byl redukován na neplnohodnotného člověka. Sám London vypověděl, že se cítil v nižším postavení jako zvíře, protože v době, kdy byl uvězněn v Kolodějích, měl svázané ruce a nemohl se ani pořádně najíst. Jeho ruce byly tak oteklé, že je ani necítil.¹⁸ Byli zbaveni své samostatnosti a nacházeli se zcela v podřízeném postavení, byli manipulováni osobami v silnějším postavení – referenty a dozorci. Každý z nich se cítil deprimovaný ze ztráty moci a vlády nad vlastní existencí. Lifton tento stav popisuje jako boj mezi dospělým člověkem a dítětem/zvířetem, neboli boj mezi regresí a odlišněním. Každý pokus vězně udržet si lidskou identitu a ukázat vlastní vůli byl považován za ukázkou odporu a neupřímnosti a vyvolal nový útok ze strany vyšetřovatelů.¹⁹ Pokud vyšetřování nikam nevedlo a nemělo potřebné výsledky, byl vyšetřovaný dán na samovazbu, kde byl nucen celou dobu chodit a v noci byl několikrát buzen²⁰ nebo fyzicky napaden. Bohumil Doubek sice uvedl, že jim sovětské poradci a vedoucí pracovníci zdůrazňovali, že nemají používat násilí, protože „nejúčinnější zbraní v boji s nepřitelem je převaha logiky a našeho přesvědčení“, nicméně nakonec dodal, že skutečnost byla zcela odlišná. I sami poradci se násilím neštíteli v mnoha případech použít.²¹

Nedostatek spánku a jídla způsobil fyzické vyčerpání, které mělo za účinek jakýsi hypnotický stav, ve kterém byli zatčení napůl bděli a napůl spali. Tento stav mohl u některých vyvolat pocit, že jim dali do jídla omamné látky. Eugen Löbl poznamenal, že zažil pocit, jako by mu něčí ruka prošla

přes čelo do hlavy. Nebyl to podle něj nepříjemný zážitek, ale vyvolal u něj strach ze zešílení.²² Do jaké míry byly drogy používány, zda tyto drogy byly použity i na Eugena Löbla, který své zkušenosti zmínil ve svých vzpomínkách *Svedectvo o procese s vedením protištátného sprisahaneckého centra na čele s Rudolfem Slánským*, není známo. Za války experimentovali nacisté se skopolaminem²³ a meskalinem²⁴, nicméně jak popisuje Hinkle a Wolff, již samotné vyčerpání organismu dokáže navodit podobné hypnotické stavy.

O použití drog vypověděl bývalý zástupce šéflékaře justiční služby dr. Radim Rayman, že v Československu byla aplikována metoda sovětského typu, která směřovala k rozdvojení osobnosti: „V nejtěžších případech, u osob se zvláště pevnou vůlí, stál vyšetřovaný proti intenzivně osvětlené zdi. Vyšetřovatelé se neustále střídali a nutili ho k rychlým odpovědím na všechny možné otázky, až odpovědi začaly být konfušní. Když asi po deseti i více hodinách vyšetřovaný zavravoral vyčerpáním a žízni (u lehčích případech se dosahovalo vyčerpání zákazem sedět a rušením spánku), dostal černou kávu s meskalinem. Po kratičkém odpočinku následovala druhá fáze. Vyšetřovatelé začali jeho vlastní slova všelijak kombinovat a nutit ho, aby tyto zčásti nesmyslné věty opakoval. Posléze se vyšetřovaný dostal na hranici depersonalizace, jeho výpovědi se začaly točit v kruhu tak, jako v dopisech sebevrahů na rozloučenou, kdy pud sebezáchovy už mizí. Konečně řekl větu, kterou vyšetřovatel chtěl slyšet. V tom okamžiku dostal acetbron a ten tuto větu fixoval do povědomí. Podle terminologie vynálezce této metody je to ‚umělý blud‘. Pak se celá metoda opakuje, fixované věty se skládají v program, který dostane dnes bychom řekli – ‚kybernetický intelekt‘, jenž z depersonalizovaného člověka zbyl. Před soudem pak drogovaný vězeň program jednoduše odříká.“²⁵ Hypnotické stavy a pocit rozdvojení osobnosti zažíval Ladislav Holdoš, který se ve vyšetřovací vazbě prý sám sebe ptal: „Kdo jsi? Jsi ještě trochu normální, nebo už jsi trochu blázen? Do jaké míry už jsi blázen?“²⁶ Podobně si vzpomíná i Artur London.²⁷ Karel Heřman Tyl, pozdější opat tepelského kláštera, zase zažil halucinace o tom, že jeho rodiče a sestra jsou vyšetřováni a slyší je křičet. To, že nebyl jediný, dokládá výčtem dalších jmen.²⁸ Tyto vzpomínky ukazují na obtížný stav, ve kterém se vyšetřovaní nacházeli.

Podkopání identity patří mezi základní prvky, které vedou k dalším stupňům vyšetřování a rozdvojení osobnosti.

¹⁷ L. HINKLE – H. WOLFF, *Communist Control Techniques*, s. 14–16.

¹⁸ Artur LONDON, *K pramenům doznání. Motáky z ruzyňské věznice*, Brno 1998, s. 42–43, srov. A. LONDON, *Doznání*, s. 57–58.

¹⁹ R. J. LIFTON, *Thought Reform*, s. 67.

²⁰ Např. Eugen LÖBL, *Svedectvo o procese s vedením protištátného sprisahaneckého centra na čele s Rudolfem Slánským*, Bratislava 1968, s. 34–36; Václav VAŠKO, *Ne všim jsem byl rád. Vlastní životopis*, Kostelní Vydří 1999, s. 160; Josef Heřman TYL, *Psancem. Vlastní životopis tepelského opata Heřmana Josefa Tyla*, Kostelní Vydří 2006, s. 120–122; Ladislav HOLDOŠ – Karel BARTOŠEK, *Svědék Husákova procesu vypovídá. Rozhovory Karla Bartoška s Ladislavem Holdošem o zážitcích z věznic a táborů pěti zemí, o komunistech bez moci a u moci, o Slovensku a o jiném*, Praha 1991, s. 47; atd.

²¹ K. KAPLAN, *StB o sobě*, s. 51.

²² E. LÖBL, *Svedectvo o procese*, s. 36.

²³ Skopolamin je rostlinný alkaloid z blínu černého, působí jako parasimpatolytikum. Má výrazné účinky na psychiku – vyvolává poruchy paměti a neschopnost úsudku.

²⁴ Meskalin je psychoaktivní droga ze skupiny alkaloidů, která se vyskytuje např. v rostlině peyotl či v kaktusu San Pedro. Meskalin, podobně jako další halucinogeny, způsobuje intenzivní vnímání smyslů, prohloubení citů a jejich nestabilitu. Dlouhodobé užívání halucinogenů může vyvolávat přetrvávající psychózu nebo flashbacky.

²⁵ V. HEJL – K. KAPLAN, *Zpráva o organizovaném násilí*, s. 158–159.

²⁶ L. HOLDOŠ – K. BARTOŠEK, *Svědék Husákova procesu vypovídá*, s. 69.

²⁷ A. LONDON, *K pramenům doznání*, s. 42–43.

²⁸ J. H. TYL, *Psancem*, s. 136–139.

Tato fáze je u každého jedince individuální; někdo může být zlomen do několika dní, jiný může odolávat delší dobu. Další fází bylo, aby vyšetřovaný nejenom přistoupil a podepsal doznání, ale aby zradil sám sebe a vlastní ideály; aby popřel to, za co v dosavadním životě bojoval, o co usiloval a kam směřoval. To bylo nejviditelnější především na členech komunistické strany, kteří nemohli pochopit, jak je možné, že strana, jejímž ideálům obětovali celý svůj život, se k nim zachovala takovým způsobem. Vyšetřovatelé tohoto faktu velmi dobře využívali. Doubek sám napsal, že se vyšetřovaným říkalo: „[...] že strana ho již jako nepřítele odhalila veřejně, že jemu nezbyvá nic jiného než přiznat to, co bylo odhaleno, že svým postojem (nepřiznat) vlastně bojuje proti straně, že to nakonec přiznat musí, protože strana nemůže ustoupit od toho, co již veřejně řekla, a že ustoupit musí vyšetřovaný za každou cenu, a jestliže je v něm kousek dobrého poměru ke straně, dobrovolně.“²⁹ Sám Ladislav Holdoš přiznal, že toto byl asi jeden z nejdůležitějších argumentů, na základě kterého se začal přiznávat. Vyšetřovatelé tak rafinovaně využili identity komunistických funkcionářů, které se snažili zuby nehty udržet. Vyšetřování bylo zaměřeno na jejich světónázorovou hodnotovou stupnici a během něj museli bezpočtukrát opakovat dehonestující tvrzení typu „*Jsem svině a zrádce dělnické třídy*“ nebo „*Já, XY zločinec a vyvrhel, zrádca robotnickej triedy a hanebný lotor; sa hlásim na vypočúvanie.*“³⁰ Díky informaci o straně, která vlastně za ně rozhodla, že musejí být potrestáni, jim vyšetřovatelé nabídli pomyslnou záchranou větev, jak si zachovat pocit celistvosti a nezradit sám sebe. Jednalo se o velmi chytrý psychologický tah, který měl dvě podoby. Zaprvé komunističtí funkcionáři v sobě měli zakódovanou poslušnost a podřízenost straně. Celý život věřili tomu, že strana vždy dobře rozhoduje a ví, co činí. Tento mechanismus se dá přirovnat k přeměně komunistických funkcionářů ještě před jejich zatčením v loutky, které jakoby slepě věřily a následovaly kroky svých vůdců.³¹ Proto tento argument byl pro ně přijatelný a mohli se s ním lehce ztotožnit. V podmínkách vězení, kdy z nich vyšetřovatelé udělali pouze pasivní tvory zcela závislé na rozhodnutí jiných osob, se tato závislost na straně změnila v dětskou závislost, která směřovala k jednoduchému řešení. Druhou stranou mince přijetí tohoto argumentu je vyvinění a zbavení se pocitu sebezrady, jak to popisuje již výše zmiňovaný Ladislav Holdoš, odsouzený v procesu se slovenskými buržoazními nacionalisty: „*Rozhodující byl asi argument vyšetřovatelů, o němž jsem právě hovořil: Strana na vás žádá, strana to od vás chce, strana se na tu onu věc takto dívá, strana přehodnocuje... Má-li být doznání důkazem kladného postoje ke straně – říkal jsem si – nedá se nic dělat. Tímto se mi ulevilo; vina není zcela jen mou vinou... proto říkám, že není správné vidět jen kruté podmínky, v nichž nás v padesátých letech věznili, my jsme před tím přežili horší věci, ale věděli jsme proč. Tady jsem skoro ničemu nerozuměl.*“³²

Ladislav Holdoš v citátu poznamenává další velmi důležitou věc, a to, že on sám měl mnohé zkušenosti z různých věznic, nicméně sílu jim dávalo právě vědomí, že věděli, za co bojovali. Holdoš se totiž účastnil španělské občanské války jako dobrovolník od října roku 1936. Zde byl vězněn ve španělském vězení a poté, co z tohoto vězení uprchl, pracoval v ilegality proti německé okupaci ve Francii v rámci organizace cizinců *Main-d'œuvre immigrée* (MOI). Byl zatčen a vyslýchán francouzskou policií a umístěn nejprve do francouzské věznice, odtud byl pak převezen do německého koncentračního tábora Buchenwald, kde se dočkal konce druhé světové války. V roce 1951 byl opět zatčen, ale tentokrát ho vyšetřovatelé nutili k přiznání věcí, které nespáchal, s tím, že se snažil uškodit komunistické straně.

Dalším ze zlomových bodů byl vnitřní boj, který vyšetřovaný sváděl mezi svým starým já, tedy mezi svou minulostí, které věřil a která ho formovala, a mezi novým referentem implementovaným já, která stálo v opozici. Vše, co doposud dělal, mělo být popřeno, měl přiznat, že jeho činy měly zcela jiný záměr, a to zničit a poškodit komunistickou stranu, nebo že připravoval podmínky pro další světovou válku. Jejich situaci lze přirovnat ke stavu, když je do nemocnice umístěn psychicky narušený zločinec, který je obviněn z obrovských, ale vágních zločinů a od kterého je očekáváno, že své zločiny rozpozná a že se přizná.³³ Práce referentů tak byla podobná práci doktorů-psychiatrů, kteří se snažili, aby jejich pacient pochopil svou dosavadní šílenost a začal se léčit. Vyvolávali v každém vyšetřovaném pocit viny a nutili ho ke zradě sebe samého. Toto rozdvojení osobnosti můžeme nalézt v několika vzpomínkách, ačkoliv je pravděpodobné, že si tímto pocitem prošlo mnoho vyšetřovaných. Nejvíce je to patrné ve vzpomínce Bedřicha Fučíka, který byl roku 1952 odsouzen ve vykonstruovaném procesu s tzv. klerofašistickou odnoží zelené internacionály k patnácti letům vězení společně s básníkem, literárním kritikem a historikem profesorem Zdeňkem Kalistou nebo básníkem Janem Zahradníčkem a dalšími. „*Ale na co nezapomenu a co je nejhroznější a co ze mě nikdy nevyjde – že jsou z vás najednou dva lidé. Nedávno jsem o tom mluvil na jedné schůzce. Špatně. To se dá jenom napsat. Dva lidé. Já číslo jedna, jaký jsem vždycky byl, a číslo dvě, který tomu prvnímu říká: ‚Ty jsi zločinec, ty jsi provedl to a to...‘ A on se brání. A vedou dialog, ti dva ve mně, je to úplné rozestoupení osobnosti, a jeden druhého neustále pokořuje: ‚Vždyť ty nemluvíš pravdu! Vždyť to není pravda!‘ A ten druhý říká: ‚Jo, je to pravda, já jsem to podepsal, já jsem to...‘“³⁴*

Cílem referentů bylo, aby vyšetřovaný přijal jejich logiku.³⁵ U některých se jim to podařilo, jak napsal sám Ludvík Frejka v dopisu Gottwaldovi před svou popravou: „*Ale když jsem po čtyřech dnech viděl [pravděpodobně je myšleno po jeho zatčení – pozn. autorky], že Vy, vážený pane prezidentě,*

²⁹ K. KAPLAN, *StB o sobě*, s. 87.

³⁰ V. HEJL – K. KAPLAN, *Zpráva o organizovaném násilí*, s. 153.

³¹ Srov. s L. HINKLE – H. WOLFF, *The methods of interrogation*, s. 603.

³² L. HOLDOŠ – K. BARTOŠEK, *Svědék Husákova procesu vypovídá*, s. 55.

³³ R. J. LIFTON, *Thought Reform and the Psychology of Totalism*, s. 70.

³⁴ B. FUČÍK – K. BARTOŠEK, *Zpovídání*, s. 41.

³⁵ K. KAPLAN, *StB o sobě*, s. 51.

mne patrně považujete za škůdce a zrádce, [...] řekl jsem si, že patrně já subjektivně mám o sobě a o tom, co jsem chtěl, nesprávnou představu. Od toho dne postavil jsem se [...] pozitivě a nemilosrdně na objektivní stanovisko československého pracujícího lidu a přinutil jsem se, abych veškerou svou činnost viděl očima vyšetřujících orgánů, a podle toho jsem také co nejostřeji proti sobě po celou dobu vypovídal.“³⁶ Někteří tento záměr referentů pochopili a snažili se ze své vůle na jejich argumentaci přistoupit. Rudolf Slánský tento stav popsal svému spoluvězni, který spolupracoval se Státní bezpečností: „Já dnes stojím před velmi těžkým rozhodnutím, jsem vyšetřován a je přirozené, že mne nenechají spát a já se proto na ně nezlobím. Kdybych zde na cele nadával na stranu, pak bys měl právo mě proklínat, ale to se nestane. [...] Věc mého vyšetřování, to je otázka času, mně se dnes třeba ještě zdá, že některé delikty, ze kterých jsem obviňován, jsem neudělal, ale je pravděpodobné, že se vyšetřujícím podaří mne třeba už zítra přesvědčit, že jsem je udělal. Jde jenom o to, abych to dovedl v sobě vyřešit.“³⁷ Sami vězni tak nakonec vstoupili do procesu reformy svého vlastního dřívějšího já, své identity. Sami pod tíhou nesnesitelných podmínek přistoupili na popření svého dosavadního života a sami pak začali referentům pomáhat, skládat své doznání a tím si pomalu „příst smyčku kolem vlastního krku“. Tím, že začali vnitřně věřit vině, která jim byla referenty implementována, dokončili proces přeměny své identity.³⁸ Nebylo již poté složité, aby se u soudního procesu drželi naučených frází, protože s nimi byli vnitřně spjati a tyto fráze se staly jejich součástí. Poté, co začali doznávat své zločiny a spolupracovat, změnil se také způsob zacházení. Bylo jim dovoleno spát, dostávali větší porce jídla, případně i další výhody. Pokud se vzpamatovali a své doznání odvolali, začalo celé martyrium znovu.

Někdy se zapomíná, jaký byl dopad tohoto brainwashingu na ženy a děti, které najednou slyšely, že jejich manžel či otec je zrádce a škůdce, nejdříve z novin a později samy slyšely, jak to osobně přiznávají při soudním procesu. Hana Frejková, dcera Ludvíka Frejky, komunistického národohospodáře, který byl odsouzen ve vykonstruovaném procesu s Rudolfem Slánským, v knize *Divný kořeny* například přiznávala, že ve svých sedmi letech připustila, že její otec je zrádce, a že ho zavrhl. To ji poznamenalo téměř na celý život, kdy bojovala s vinou, kterou v sobě nosila.³⁹

Významnou úlohu v tomto procesu smývárny identity a nahrazování jinou sehráli referenti, kteří figurovali v pozici učitelů vyšetřovaných. Byli to oni, kteří jim ozřejmovali jejich chyby vůči komunistické straně, případně vůči „lidově-demokratickému režimu“. Učili je, aby pochopili, že

veškerá jejich dosavadní činnost byla zcela jiná, než si doposud mysleli. Ukazovali jim „jedinou a správnou cestu“ a byli hlavním pojátkem ke změně jejich dosavadního já, tedy jejich identity. Vyšetřovaní totiž jako jediný sociální kontakt měli jen své referenty a po čase na nich začali být závislí. Vytvořil se u nich stockholmský syndrom, tedy specifická emoční a afekční závislost na osobách, kterým absolutně podléhali, které nad nimi vykonávaly naprostou a bezvýhradnou moc. Tento stockholmský syndrom popisuje Artur London. Projevil se především po vynesení rozsudků, kdy je jejich referenti najednou opustili. London zde popisuje iracionální jednání osob právě odsouzených na smrt: „Všichni se teď chceme setkat se svými referenty. Chceme vědět, co se děje. Mí druzi, odsouzení k smrti, vystupují ze svých boxů a chytají neznámé dozorce za rukávy: ‚Kde je můj referent! Zavolejte mi mého referenta! Řekněte mi, kde je můj referent! Chci vidět svého referenta!‘“⁴⁰ Jako by jim jejich referenti měli vysvětlit, co se právě stalo, protože to byli právě oni, kteří je po dobu několika měsíců vedli. Byli také jejich nadějí. To vše ale jejich odchodem skončilo. Ludvík Frejka dokonce svému vyšetřovateli v noci z 2. na 3. prosince 1952, těsně před svou popravou napsal dopis, kde se s ním rozloučil, protože po procesu již neměl žádnou možnost se s ním setkat. Citová vázanost na svého vyšetřovatele je u Ludvíka Frejky zjevná a z našeho pohledu se jeví jako nelogická. Přesto se logickou stává, pokud ji vysvětlíme z pohledu teorie Sigmunda Freuda, která popisuje, že vazba na agresora je reakcí oběti na trauma. Identifikace s agresorem je jedna z cest, jak jejich ego brání sebe samo. Když oběť zastává stejné hodnoty jako agresor, přestávají být tyto hodnoty viděné jako hrozba.⁴¹ Právě tento moment identifikace s agresorem byl jedním z předpokladů úspěšného procesu vymazání identity nebo reformy myšlení.

V některých případech, když zatčení začali s referenty spolupracovat a doznávat své činy, mohli svou celou sdílet s dalším spoluvězněm. Po tak dlouhé době osamocení pro ně znamenal lidský kontakt důležitou změnu, ale i tak museli být na pozoru, protože někteří spoluvězni mohli spolupracovat se Státní bezpečností, případně napomáhat jejich „reformě myšlení“. To jsme zaznamenali u Rudolfa Slánského. Jiný příklad uvedl Jiří Hejda, který zpočátku nevěděl, že má ve své cele „donašeče“, ale dozvěděl se to náhodou při výslechu, kdy zapisovatelka předala referentovi vzkaz: „Nic mu neříkej, má na cele chlapa, který o něm dává zprávy.“ Jiří Hejda si ho stihl přechít a po návratu na spoluvězně udeřil. Brzy nato ho opustil.⁴²

Ne všichni podleli nátlaku pracovníků Státní bezpečnosti. Jednou z nejznámějších osob, která nátlaku ne-

³⁶ Hana FREJKOVÁ, *Divný kořeny*, Praha 2007, s. 136. Srov. V. HEJL – K. KAPLAN, *Zpráva o organizovaném násilí*, s. 154.

³⁷ V. HEJL – K. KAPLAN, *Zpráva o organizovaném násilí*, s. 154.

³⁸ Viz Ota Hromádko: „Mnozí obžalovaní v hlavním procesu začali sami od toho okamžiku [tj. od kapitulace před referentem – pozn. Ota Hromádko] psát svou obžalobu. Někteří z nich zřejmě opravdu uvěřili stalinskému heslu, že ‚když se kácí les, létají třísky‘, a považovali sami sebe za třísku, která nějakým omylem (a v tomto smyslu hledali konkrétní viníky této náhody) byla přihozena na oheň spolu s lesem skutečných zrádců a špiónů.“ Ota HROMÁDKO, *Jak se kalila voda. Výbor z kriminálních příběhů a úvah*, Kolín 1982, s. 126–127.

³⁹ H. FREJKOVÁ, *Divný kořeny*, s. 7, 90–96, 162.

⁴⁰ A. LONDON, *Doznání*, s. 341. Podobně i L. HOLDOŠ – K. BARTOŠEK, *Svědék Husákova procesu vypovídá*, s. 62.

⁴¹ Ian K. MACKENZIE, *The Stockholm Syndrome Revisited. Hostages, Relationships, Prediction, Control and Psychological Science*, Journal of Police Crisis Negotiations 4, 2004, č. 1, s. 5–21.

⁴² J. HEJDA, *Žil jsem zbytečně*, s. 314–316. Dále i L. HOLDOŠ – K. BARTOŠEK, *Svědék Husákova procesu vypovídá*, s. 64.

podlehla a po celou dobu vyšetřování úporně zapírala, byl Gustáv Husák, budoucí prezident v období tzv. normalizace. Byl zatčen v únoru 1951 a společně s Ladislavem Hodošem, Ladislavem Novomeským, Danielem Okáli a Ivanem Horváthem obviněn z buržoazního nacionalismu. Již několik dní po svém zatčení sice část vykonstruovaných obvinění doznal a v dubnu téhož roku také sepsal rozsáhlé doznání nazvané „Moje priznanie“, čítající osmdesát stran, ale brzy tyto materiály odvolal s tím, že na něm byly vynuceny pod fyzickým a psychickým nátlakem.⁴³ I Gustáv Husák velmi těžce snášel způsoby vyšetřování, jež mělo rozbít jeho identitu bojovníka za komunistické ideje, které ho celý život provázely a na nichž byl celý jeho dosavadní život postaven. Tyto myšlenky dávaly veškerému jeho boji smysl. I on prošel stejným stavem jako většina vyšetřovaných, o kterém později vypověděl: „*Bojuješ sám so sebou viac ako s druhým. Potom príde diablovo pokušenie v inej forme: zlav aspoň trochu z tej svojej tvrdohlavosti, t.j. z pravdy, idey, zásady, nepaľ všetky mosty za sebou – môžeš uchovať krk. Luhaj o sebe a ostatných aspoň trochu, hoci len päť percent, bude sa ti to honorovať. Všetci tak postupujú, nebuď idiot... Horko-t'ažko poviažeš uzlíky roztrhaných nervou a vzoprieš sa znova: nie, nijakú faloš. Sozialismus myšlienka ľudskej spravodlivosti a štastia – to nie je podvod, ani v celosti ani v percentách. Napriek všetkému!*“⁴⁴ Bohužel není jisté, z jakého období pochází toto jeho vyjádření, nicméně Gustáv Husák zde velmi plasticky popisuje boj, který se odehrával v hlavě vyšetřovaného, na které byly praktikovány metody brainwashingu. Jednalo se o boj o záchranu vlastní identity, která tvořila integrální součást jeho osoby, a boj o přežití. Stejně jako Bedřich Fučík i on popisuje jakési schizofrenické rozdělení na dvě osoby, které společně svádějí boj. V Gustávu Husákově nakonec převážil hlas, který místo záchrany jeho života volil udržení jeho identity a životních ideálů. V knize *Vzostupy a pády* od Viliama Plevzy je uveden jeho výrok, že se mu po odvolání daleko snáze snášely brutality pracovníků Státní bezpečnosti.⁴⁵ Zatímco u ostatních zlomení a přiznání se k činům, které nikdy nespáchali, představovala často doživotní traumata, Gustáv Husák naopak z tohoto boje vyšel nezlomený. To však neznamená, že i on si neužil ve vězení své. Až do soudu, který trval od 21. do 24. dubna 1954, prošel různými formami mučení. Vzhledem k tomu, že vytrvale zapíral, vyšetřovatelé nakonec v létě roku 1952 přerušili všechny výslechy a umístili ho do temnice v Ruzyni, kde nesměl kouřit, přijímat korespondenci, dostávat balíky a taktéž mít žádnou návštěvu. V temnici strávil rok svého života. Za přibližně pět set dní svého života ve vyšetřovací vazbě byl pouze jedenkrát na procházce o délce deseti minut a zhubl dvacet pět kilo. Nic z toho ho však nezlomilo

a u soudu odmítl svého obhájce ex offio a jako právník se obhajoval sám.⁴⁶ Nakonec byl odsouzen k doživotí a jeho spoluobžalovaní k dlouholetým trestům odnětí svobody. Svým dlouhodobým odpíráním „doznání“ si pravděpodobně zachránil život. Kromě toho lze také konstatovat, že z psychologického hlediska si pravděpodobně uchránil celistvou osobnost nepoškozenou násilným brainwashingem. Že šlo o velmi silnou osobnost, potvrzují i vzpomínky spoluvězňů, kteří se s ním během jeho pobytu ve vězení setkali, především v Leopoldově. Jeho postoj k socialismu, stejně jako u jiných odsouzených komunistů, způsob vedení výslechu a dlouhodobé vězení nezlomily. V roce 1959 se Gustáv Husák obrátil na prezidenta Antonína Novotného, kde v dlouhém dopise mj. uvedl: „*Věci socialismu, marx-leninskému učení, k nimž jsem přilnul ve svých šestnácti letech, jsem zůstal věrný po celý svůj život i ve vězení. Straně jsem nikdy nechtěl škodit a nikdy nebudu.*“⁴⁷ Gustáv Husák však představuje jen jednu z mála výjimek, když odolal tlaku mučení a nepoddal se. Mezi dalšími členy komunistické strany, kteří nesmyslná obvinění nepřijali, byli také Josef Pavel, Josef Smrkovský nebo Jarmila Potůčková-Taussigová.⁴⁸ U ostatních vyšetřovaných byl postup pracovníků Státní bezpečnosti dostatečně účinný na to, aby z nich buď získali informace o jejich rezistenční činnosti, případně je donutili svou činnost zveličit, nebo aby od nich dostali nepravdivé doznání, zničili jejich identitu a donutili je před veřejností sehrát „divadlo“ pro propagandistické účely.

Závěr

Mnoho vzpomínek zůstalo nevyřčených. Vyšetřování až na výjimky často patřilo k nejtraumatičtějším zážitkům z celého vězeňského života. Zda jsou pamětníci ochotni vypovídat zcela otevřeně o svých vzpomínkách, záleží velmi často na zpracování traumatu a vypořádání se s ním. Vyšetřování bylo plně znevažování lidské důstojnosti, pokusů o odebrání vlastní identity a často znamenalo také zrazení sebe sama a svých zásad. Často je spojeno s bolestí, že kvůli svým výpovědím zapříčinili utrpení či smrt svým přátelům nebo příbuzným. Myšlenky hanby a pocity zneuctění svých vlastních ideálů mají za následek buď jejich vytěsnění, nebo neustálé přemítání nad nimi a nemožnost se jich zbavit. Eugen Löbl napsal, že o vězení může hovořit zcela svobodně, že mu na mysl přichází i množství vtipných historek, ale na období vyšetřování si nerad vzpomíná: „*Ja sa cítim vinným, že som nebol dost' silný a neodolal jsem teroru a hrôze. Nebol som oprávnený konať proti svojím ideálom a myslím, že si budem túto svoju slabosť vyčítat' do konca života.*“⁴⁹ Eugen Löbl tak jako jeden z mála poukazuje na trauma spojené s rozdělením osobnosti a násilným brainwashingem, jehož cílem

⁴³ Jan KALOUS, *Proces proti tzv. slovenským buržoazním nacionalistům, Husák a Okáli před soudem*, in Slavomír MICHÁLEK – Miroslav LONDÁK a kol., Gustáv Husák. Moc politiky, politik moci, Bratislava 2013, s. 458–479, s. 468–472.

⁴⁴ Viliam PLEVZA, *Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril*, Bratislava 1991, s. 72.

⁴⁵ V. PLEVZA, *Vzostupy a pády*, s. 73.

⁴⁶ Ján NOVÁK, *Gustáv Husák. Právník, komunista, vězeň, prezident, technolog moci*, Praha 2013, s. 74–80, srov. V. PLEVZA, *Vzostupy a pády*, s. 74–79.

⁴⁷ J. NOVÁK, *Gustáv Husák*, s. 84.

⁴⁸ Milan BÁRTA, *My jsme rozhodnutí zneškodnit každého, nikoho se nebojíme. Proces s Josefem Pavlem*, Paměť a dějiny, 2012, č. 4, s. 9–22, s. 22.

⁴⁹ E. LÖBL, *Svedectvo o procese*, s. 41.

bylo zničit jeho dřívější identitu. Veškerý jeho smysl života, za co bojoval, byl v tomto období podroben zkoušce a on ho popřel. I několik let po propuštění si byl Eugen Löbl vědom svého selhání, kdy popřel nejen sám sebe, ale také své zásady a ideály. Lze předpokládat, že podobné trauma měli všichni, kdo tímto typem vyšetřování prošli, nicméně nikdo další tyto pocity do svých pamětí nezahrnul. Můžeme se jen domnívat, co jim pomáhalo opět nabýt svou dřívější identitu. Nepochybně to bylo dáno oddychem, který následoval po

rozsudku, a nutností se přizpůsobit jiným podmínkám daným vězením. Výraznou pomoc také znamenala možnost setkat se a promluvit si s jinými vězni, kteří podali pomocnou ruku při restaurování jejich dřívějšího já. Odsouzený člověk i nadále zabředával do myšlenek, kdo vlastně je a kým by chtěl být. Tyto myšlenky postupně obnovovaly a oprašovaly jeho ideály a hodnoty. Který faktor sehrál nejdůležitější roli, se můžeme pouze domnívat.